

KURUCZ ILDIKÓ

Paraszti mentalitástörédek a helyi társadalmakban

Társadalomtörténeti látkép vidéki településekről és helyi vezetőikről

DOI: 10.56699/MT.2023.2.4

ABSZTRAKT

A társadalomnéprajzi jelenkutatás célja megragadni és értelmezni azokat a paraszti hagyományokat, hagyománytörédeket, melyek beépülnek egy-egy közösség mentalitásába, életébe. E hagyománytörédek családi keretek közötti átörökítését az egyéni gazdálkodók esetében több kutatás regisztrálta, annak ellenére, hogy konszenzus született a parasztságnak mint meghatározó társadalmi csoportnak a megszűnéséről. Úgy tűnik azonban, a paraszti értékrend törédei megragadhatók egy-egy kontinuos helyi társadalomban, azok önkormányzatiságában. Kutatásaim alapján a vizsgált települések tradicionális társadalmi rétegének vagy leszármazottainak tagjai feladatuknak érzik közösségi és közéleti feladatok ellátását, adott esetben határozott kulturális mintákat fogalmaznak meg ezzel kapcsolatban. Körükben felülreprezentáltak a hagyományosan is tisztséget betöltő, tősgyökeres módos vagy középparaszti családok tagjai, helyben maradt leszármazottai.

KULCSSZAVAK: társadalomtörténet, önkormányzat, helyi társadalom

Magyarországon a falvak önigazgatása, annak jogszabályi keretei, társadalmi háttere csak az elmúlt száz év alatt is több gyökeres átalakuláson ment keresztül. A különböző tudományterületek más-más aspektusból értelmezik a változó társadalmi keretet, mely végső soron elválaszthatatlan a történeti parasztság sorsától. A vidékkel foglalkozó társadalomtudományok szempontjából megkerülhetetlen a paraszti társadalom változásának, elmúlásának vagy megmaradt jellemzőinek értelmezése. A társadalomnéprajzi jelenkutatás szemléletéből kiindulva tanulmányomban arra keresem a választ, hogy a paraszti múlthoz való kötődés miként jelenhet meg a jelenkori vidéki

települések és közösségek életében. Célom egy történelmi alulnézet, mikroperspektíva megrajzolása a rendszerváltás óta tisztséget betöltő polgármesterek és egy helyi közösség példáján, s ezzel a vidéki önkormányzatiságról alkotott kép árnyalása.

FORRÁSOK ÉS MÓDSZEREK

A társadalomnéprajzi jelenkutatás célja megragadni és értelmezni azokat a paraszti hagyománytörödékeket, életmód-stratégiákat, melyek beépülnek egy-egy közösség vagy társadalmi csoport mentalitásába. Az adott társadalmi kontextusokat egy komplex történeti folyamat szerves részeként értelmezi, egyszerre szinkron és diakron szemlélettel végezve vizsgálatait (Balogh 2009a: 368–369), sajátos válaszait a hagyomány viszonyrendszerébe ágyazza (Szilágyi 2009: 155). E szemlélet jegyében folytattam kutatásokat vidéki vezetők, polgármesterek körében, a rendszerváltással létrejött vidéki önkormányzatiságról. Elsősorban nem a közigazgatási, jogi, politikai keretekre helyeztem a hangsúlyt, hanem a helyi társadalmak történetére, értékrendjére, integritására, a helyi vezetők személyi jellemzőire, beágyazottságára, lokális identitására.

Elsősorban nem a közigazgatási, jogi, politikai keretekre helyeztem a hangsúlyt, hanem a helyi társadalmak történetére, értékrendjére, integritására, a helyi vezetők személyi jellemzőire, beágyazottságára, lokális identitására.

Az elemzés empirikus alapját részben a Rendszerváltás Történeti Kutatóintézet és Archívumnak a rendszerváltás vidéki vonatkozásaival, a települési önkormányzatok létrejöttével kapcsolatos, 2021-es kutatása adta, melynek keretében nyolc polgármesterrel készítettem interjút Somogy, Baranya és Bács-Kiskun megyében. Majd 2022-ben újabb terepmunkát végeztem Baranya megyében, további nyolc „rendszerváltó” polgármesterrel készítettem interjút. Helyismeretemen túl a terepválasztást indokolja az aprófalvas perifériára jellemző sajátos választási attitűd, választási hiperaktivitás. Bódi Ferenc kutatásai azt mutatják, hogy a választási aktivitás mértéke erőteljesen kötődik az egyes településtípusokhoz, a rendszerváltás után vizsgált tíz évben kirívó, 70 százalékos részvételi arány jellemezte az ország legkisebb településeit, aprófalvas térségeit az önkormányzati választásokon. A magas részvételi arány ugyanakkor alacsony versengési hajlandósággal társul, előfordul, hogy csak néhány vagy akár egy-egy érdemi jelölt indul a választásokon (Bódi, 2020).

A választási adatok alapján Baranyában nagy számban vannak a tisztségüket tartósan betöltő polgármesterek. A 297 település csaknem egyharmadának, 103 településnek volt legalább öt cikluson keresztül ugyanaz a személy a vezetője, ebből 63 településnek volt az első húsz évben kontinuos polgármestere, és a harminckét év alatt 69 településen volt mindössze két polgármester. 2021-ben még tizenöt olyan polgármester volt pozícióban, aki a rendszerváltás óta folyamatosan töltötte be a tisztségét. Tekintettel arra, hogy az interjúalanyok kiválasztásánál a polgármesterek személye volt meghatározó, a tele-

pülések rendkívül heterogének, van köztük kisváros, aprófalú, zsákfalú, agglomerációs térségben lévő település, sikeres és kevésbé prosperáló községek.

Empirikus kutatásaimat a grounded theory szellemében végeztem, mely lehetővé tette számomra a témavezérelt mintaválasztást, illetve az interjúk feldolgozása során képzett értelmezési kategóriákat. A középszintű elméletek létjogosultságát a falusi politikák, a kistelepülések helyi közéleti és hatalmi viszonyainak kutatásában Glózer Rita (2007) munkássága is megerősítette. A polgármesterek személyes elbeszéléseiből kirajzolódó mintázatok alapján értelmeztem a tradicionális értékrendhez, a paraszti hagyományokhoz való viszonyukat. Az adatgyűjtés és a feldolgozás során mindvégig szem előtt tartottam a megkérdezett helyi vezetők paraszti társadalomhoz való kötődését, illetve a helyi társadalmak kontinuitását, integritását.

A mintázatok megmutató szélesebb empiria mellett szükségét éreztem egy konkrét helyi társadalomban végzett mélyebb terepmunkának is. Ehhez a téma szempontjából ideáltípusú települést választottam a 2022-ben vizsgált baranyai falvak közül. A helyszíni kutatások során a megfigyelés, a helytörténeti és levéltári források feldolgozása mellett hat lazán strukturált interjút készítettem helyi lakosokkal, közöttük közéleti személyekkel, régi és új beköltözőkkel, valamint tősgyökeres lokálpatriótákkal.

ELMÉLETI KERETEK

Paraszti polgárosodás

A rendszerváltást követően társadalomtudományi vita alakult ki, tekintettel arra, hogy érvényes – a korábbi ideológiai kötöttségektől mentes – fogalmakat igyekeztek találni a poszt szocialista társadalmi valóság leírásához. A tapasztalatok szerint a magyar társadalom és gazdaság szerkezetének számos kontinuum, rendies eleme tovább élt a rendszerváltás utáni években (Kotics, 2011). E kontinuitást hangsúlyozó megközelítés a polgárosodáselméletek sajátja. A témában kibontakozó diskurzust a polgárosodásról a *Replika* 1993-as, a paraszti polgárosodásról a *Századvég* 2003-as tematikus számai közölték. Számos értelmezési szempontból, olykor ellentétes aspektusból ragadták meg a szerzők a vitatott társadalmi jelenségeket, a 20. századi parasztság létezését, a szövetségi parasztságtól az utóparasztságon (Márkus, 1973) át a megszakított vagy felemás polgárosodás elméletén keresztül (Szelényi, 1992) egészen a paraszttalanításig (Kovács, 2003).

Általában az is vitatott, hogy mit érthetünk polgárosodáson, illetve hogy annak folyamata egyáltalán értelmezhető-e a magyar társadalom vonatkozásában (Gáspár, 1993). Kovács Teréz a paraszti gazdaság és társadalom átalakulásáról, a birtokstruktúra változásának jelentőségéről és a paraszti társadalom belső rétegzettségének következményeiről folytatott kutatásai során megállapította, hogy Magyarországon az 1945-ös földosztás a maga radikalitásával, ellentmondásaival és sajátságaival felszámolta a polgárosodásra kész polgári és paraszti középbirtokokat és ezzel a polgárosodás folyamatát is (Kovács, 2010). A földosztás következtében a földterület jelentős része a kis- és közepes

gazdákhöz került, s a mezőgazdasági termelők körében soha nem látott magasságba szökött a családi gazdálkodóként élő parasztok aránya. A szerző kiemeli, hogy a parasztság a második világháború után nagy életerővel, kedvvel és szorgalommal, a nehézségekkel szemben kitartással és lelkesedéssel látott munkához, s jórészt az ő munkájuk emelte ki a magyar mezőgazdaságot a háború okozta visszaesésből (Kovács, 2010). Az 1948-as fordulat, a kényszerkollektivizálás, a kulákküldözés azonban megszakította a folyamatot. Kovács Teréz és Balogh Balázs idézett munkái, továbbá Ö. Kovács József kutatásai rávilágítanak, hogy a teljes körű kollektivizálás nagyon rövid idő alatt és radikálisan változtatta meg a paraszti társadalom generációk közötti kapcsolatait. Tekintettel arra, hogy a földet nem lehetett továbbadni, a következő generációt eltanácsolták a faluból és a mezőgazdaságból, az iparba vagy az iskoláztatásba menekítették (Balogh, 2009b; Kovács 2010; Ö. Kovács 2012, 2015).

Paraszttalanítás

Kovács Imre vezette be a szakirodalomba a paraszttalanítás fogalmát, melynek strukturális, társadalmi és kulturális dimenzióit különbözteti meg. A *strukturális paraszttalanítás* egy változásegység jelöl, melynek keretében a vidéki társadalom és gazdaság mezőgazdaságtalanítására került sor. A történelmi parasztság mint társadalmi osztály, rend vagy csoport eltűnt, ugyanakkor a vidéki, falusi társadalom számbeli arányának és jelentőségének hanyatlása ennél jóval kisebb mértékben következett be. A *társadalmi paraszttalanítás* a kistermelés társadalmi funkciójának változására vonatkozik a szocializmus alatt és az azt követő korszakban. A paraszti termelés lényege az önellátás és a korlátozott fogyasztás mellett a javak visszaforgatása a gazdálkodásba s ezzel a paraszti státusz megőrzése volt (csajanovi modell). A szocialista korszak intenzív kistermelése azonban kényszerűen a fogyasztásra és javak felhalmozására irányult, felülírva a korábbi kulturális normákat. A leghangsúlyosabb a harmadik tényező, a *kulturális tradíció-vesztés*. A fogyasztási céloknak alárendelt gazdálkodás a paraszti társadalom intézményeinek funkcióvesztésével együtt vezetett a történelmi parasztság értékeinek és hagyományainak eróziójához (Kovács, 2012).

Mentalitástörödékek

A kutatók körében konszenzus alakult ki arról, hogy a parasztság mint társadalmi réteg politikai és társadalmi értelemben Európa-szerte elvesztette meghatározó jellegét, ha az egyes országokban eltérő módon és tempóban is. Ugyanakkor a parasztságra jellemző értékrend és mentalitás elemei jelen vannak/lehetnek a társadalom egyes csoportjaiban. A rendszerváltás, a reprivatizáció és a földkézpótlás szinte provokatív lehetőséget kínált a parasztsággal foglalkozó társadalomtudományok számára, melyek a kistermelői habitusokban és üzemtípusokban tapasztalták a kontinuitást: a pluriaktivitás tartós jelenlétében, a pénzkímélő életmódra és az önellátásra való berendezkedésben, a gazdasági kockázatsökkentés tradicionális formáiban (Kovács, 2012; Kotics, 2011; Balogh,

2009b). Kovács Teréz az újkapitalizmus egyéni gazdálkodóinak paraszti származását mutatta ki, egyfajta megszakítottságot és folytonosságot a parasztság, a szocializmus alatti kistermelők és az új kapitalizmus korának egyéni főfoglalkozású mezőgazdasági gazdái között. A gazdálkodási stratégiák és mentalitások tekintetében kiemeli a családi vonatkozásokat, a gazdag parasztság leszármazottainak magas arányát, illetve a paraszti felmenők sikerének és kudarcának a családban megőrzött mértékadó, az identitásuk és stratégiáik részévé vált emlékét (Kovács, 2006).

A föld kétségtelenül materiális alapja a paraszti identitásnak, azonban ennél többet is jelent. A vagyoni, családi, rokoni és falusi társadalmi kötelékek meghatározója, az ősökkel is összekötő örökség. A földbirtoklás, a föld tulajdonjoga és a földművelés minősége az énkép és az adott személyről alkotott külső kép legfontosabb eleme volt a paraszti világban. A szocialista fordulatot követő parasztellenes politika, az erőszakos vagyonekobzások és téesszervezések, a gazdaelit kriminalizálása végső soron az énfelfogásoknak a terror eszközeivel való elbontását és a falusi társadalmak gyökeres átforgalmódását is jelentette (Ö. Kovács, 2015). Ugyanakkor a téesszbe kerültek sajátos előremeneküléséről tanúskodnak azok az egyéni és kollektív cselekvések, amelyek az adott politikai, hatalmi és gazdálkodási kereteken belül igyekeztek megőrizni valamit a korábbi létformából. Ö. Kovács József véleménye szerint a paraszti társadalom a kollektivizálás során hallatlan mértékű alkalmazkodóképességről tett tanúbizonyságot (Ö. Kovács, 2012).

Általánosan ismert és elfogadott tény a szocializmus időszakával kapcsolatban a háztájiban végzett munka, az onnan származó jövedelem és élelmiszer jelentősége a megélhetésben és a gyarapodásban. A 20. század elején berögzült szokások egy része, így például a paraszti szorgalom és önkizsákmányolás, a szocializmusban is átöröklődött. A munka, a föld és a szabadság Erdei Ferenc által megfogalmazott paraszti ideáljából a munka maradt. A családok termelőfunkciója nem szűnt meg a kollektivizálással, a falusi gondolkodásban a vagyon megszerzésének képessége, a gyarapodás továbbra is fontos érték maradt. Kovács Teréz kimutatta, hogy a családok egykori anyagi helyzete – nem kizárólagos érvénnyel, de – kihatással volt a nyolcvanas évekre, „akik 1945-ben közép- vagy gazdag parasztek voltak, azok jobb anyagi körülmények között éltek az 1980-as években is” (Kovács, 2010: 173). Valuch Tibor is megerősíti a paraszti társadalom belső tagolódásának, rétegzettségének újratermelődését a szövetkezeti korszakban (Valuch, 2005).

A Kádár-kor az „alku” keretében hagyta dolgozni az embereket, akik életkörülményeik általános javulását valójában a mentalitásuk részévé lett önkizsákmányolással teremtették meg. Bódi Ferenc Szelényi Iván gondolataira utalva fogalmazza meg, hogy „e félig megtúrt spontán fejlődés máig ható eredménye, hogy a falvak nagy része nem vált slum övezetté a szocializmus négy évtizede alatt” (Bódi, 2020: 65). A kilencvenes évektől azonban nagyon rövid idő alatt strukturálódott át a falvak társadalma. Vidékiek tömegei 1993-ban egyszerre veszítették el munkahelyüket és a háztáji intézményét is, s a közösségek minden szempontból átmeneti helyzetbe kerültek. A vidék átstrukturáló-

dásával pedig olyan, korábban ismeretlen jelenségek tűntek fel, mint a belső perifériák, a gettófalvak és a „vidéki underclass” (Kovách, 2012; Bódi, 2020).

A szakirodalom alapján a rendszerváltás idején atomizálódott, sok vonatkozásában korábbi gazdasági, közösségi, rokoni és családi kapcsolataikban megrongálódott, ugyanakkor egyes paraszti normákat átmentő vidéki társadalmakat tételeztek fel. Kovách Imre csak az ezredforduló vidéki társadalmáról vélekedik úgy, hogy a parasztságra jellemző adaptációs képességét, társadalmi aktivitását, érdekei felismerésének és követésének képességét elvesztette. „A közösségi kontroll túlélte gazdasági bázisának, a magántulajdonnak az eltörlését, és a vidékiek még hosszú ideig számíthattak arra, hogy a közösségi kontrollal szabályozott érték- és normavilág valamilyen védelmet, legalább az összetartozás és közös sors érzését kínálja” (Kovách, 2012: 200).

A KONTINUUS HELYI TÁRSADALOM JELENTŐSÉGE

Egyes baranyai társadalomtörténeti munkák kimutatják a helyi társadalom megmaradásának, integritásának jelentőségét egy-egy település későbbi boldogulásának, fejlődésének szempontjából. Gáspár Gabriella a nyolcvanas években Bóly és társközségi társadalomszerkezetének történeti változásait vizsgálta az etnikai arányok, a gazdasági-kulturális és értékrendbeli specifikumok, valamint a kortárs települési pozíciók összefüggésében. Egyértelműen kimutatta, hogy a hatvanas évekig lezajlott változások – elsősorban a ki- és betelepítések – minden községben gyökeresen átalakították a helyi társadalom összetételét. Az összehasonlításokból azonban kirajzolódik, hogy a (sváb) őslakosság nagyobb mértékű elvándorlása hosszú távon is hátráltatta a helyi társadalmak regenerálódási folyamatát, illetve a fennmaradás és a fejlődés esélyei szorosan összekapcsolódnak a lakosság identitásával és a közösséghez való ragaszkodásával. Jelentősége van tehát annak, hogy a lakosoknak megmaradt-e egy tradicionális rétege, amely normáit és értékeit el tudja fogadtatni a betelepülőkkel (Gáspár, 2001). Ugyancsak Baranya megyei német falvakban kutatott Aschauer Wolfgang. Három különböző típusú és társadalomstruktúrájú német települést hasonlított össze a második világháború utáni kitelepítések hatását vizsgálva. Először is kimutatta, hogy elsősorban nem az emberek (németek) politikai cselekvései döntöttek a kitelepítésükről (bár tagadhatatlanul azok is), hanem a tulajdonuk nagysága és a gyors elszállíthatóságuk. Három falu közül a leggazdagabb parasztlakta, jól működő állattenyésztéssel és fejlett szántókultúrával rendelkező Palotabozsok németeinek kétharmadát telepítették ki, a kevésbé tehető somberekieknek csak az egyharmadát, míg a törpebirtokosok, szegényparasztlakta és napszámosok lakta Görcsönydoboka lakói közül csak néhány családot vittek el. A települések későbbi fejlődésében, sikerességében, pályájában, a betelepítettekkel való etnikai konfliktusaik minőségében a kutató a helyi társadalmak kontinuitásának, integritásának egyértelmű szerepét mutatta ki (Aschauer, 1994).

A fenti kutatások a lakosságcsereben kiemelkedően érintett baranyai sváb falvakat mutatnak be. Ragadics Tamás egy magyar településről, Tésenyről írt társadalom-

történeti elemzése azt a folyamatot követi nyomon, hogyan lesz egy átlagos uradalmi településből, majd a szocialista időszakban még kedvező körülményekkel jellemezhető faluból marginalizálódott, hasadt társadalmú, etnikai szegregációval sújtott település, elsősorban az elmúlt évtizedek gazdaság- és társadalompolitikai történéseinek, döntéseinek hatására (Ragadics, 2022).

TAPASZTALATOK A POLGÁRMESTEREKKEL KÉSZÍTETT INTERJÚK SORÁN

Az önkormányzatiság első éveiben több kutató is foglalkozott a polgármesterek, helyi vezetők személyével, társadalomstatistikai jellemzőivel, pártpolitikai függetlenségük kérdésével. Általános tapasztalat, hogy a legtöbb településen helyben született, a közéletben addig is formális vagy informális vezető szerepet betöltő tekintélyt választottak polgármesternek. A jelöltek sikere sokkal inkább a helyben végzett munkájuktól és a lakóhelyi kapcsolataiktól függött, mintsem a politikai álláspontjuktól vagy a választási programjuktól (Borboly-Csiz, 1999; Kovács, 2012; Bódi, 2020). A volt gazdagparaszti réteg tagjai, annak leszármazottai a rendszerváltást követő évtizedben felülreprezentáltak voltak a települési önkormányzatok képviselői körében. Ez összefügghetett a földkárptólással és a földvisszaigényléssel, a visszaparasztozás rendszerváltáskor csak remélt társadalmi folyamatával.

A korszakra vonatkozó, polgármesterek körében végzett 2021-es és 2022-es kutatások hasonló következtetésekkel zárultak, kiegészítve a hagyományos paraszti társadalomhoz való kapcsolódás nézőpontjával (családi minták, agrárérintettség stb.). A megkérdezett tizenhat polgármesterből tizenhárman tősgyökeres helyi paraszti család leszármazottai, ebből két fő vált annak tagjává házasság révén. A polgármesterek fele közép- vagy gazdagparaszti származású, közülük tizenegy fő tud a felmenői között legalább egy, de általában több községi bíróról, esküdtekről, presbiterekről, tanácsstagokról, tévészelnökökről vagy egyéb közéleti szereplőkről. A megkérdezettek fele helyi agrárérintettséggel bíró gazdálkodó. A reprivatizációkor visszaigényelt családi földeken gazdálkodnak, esetleg bérben műveltetik azokat, illetve többen vásároltak hozzájuk területeket. Több településen az utolsók között művelik kisparcellás, státuszszimbólumnak is beillő szőlőjüket.

A modern önkormányzatisággal létrejött szabadságot, az önálló, helyi döntéshozatal lehetőségét nagy lelkesedéssel, eufóriával élték meg, még ha feladatuk ellátásához nem is voltak megfelelő pénzügyi eszközeik, illetve eleinte tapasztalatuk sem. Minden településen megfogalmazódott a rendezett környezet igénye. Ennek megteremtésében a kilencvenes években még nagy jelentősége volt a társadalmi munkának. Elsőként jellemző módon olyan szimbolikus, a lokális identitás és a paraszti értékrend szempontjából is kiemelkedő jelentőségű szakrális építményeket és tereket hoztak rendbe, mint a temetők, a templomok, fészületek. Jellemzőek voltak az ugyancsak jelentős társadalmi munkával kivitelezett, a helyi társadalom prosperitását demonstráló presztízsépítkezések (sportcsarnokok, iskolák). A megkérdezettek felelősen, racionális döntéseket hozva

igyekeztek gazdálkodni, s hangsúlyozták, hogy a jó gazda sokszor a családból hozott szellemével vezették településüket.

A megkérdezett polgármesterek közül mindössze egy indult pártszínekben, a többiek mindvégig pártpolitikailag függetlenek voltak. Alapvetően a középutasság jellemzi őket. Vezetőként kiegyensúlyozottságra törekednek, kistérségi, képviselő-testületi és helyi társadalmi szinten egyaránt. A vidéki polgármesterek függetlensége a rendszerváltáskor, majd későbbi politikai elköteleződésük számos kutatás tárgyát képezte, melyek a nagypolitika vagy a választási struktúra oldaláról értelmezik a jelenséget. Az interjúk elemzése alapján azonban a polgármesterek narratívája, érvelése minden esetben nagyon hasonlít egymáshoz, illetve a parasztságot összefogó klasszikus civil szervezetek – agrárközösségek, gazdakörök, olvasókörök – alapszabályaiban megfogalmazott világnézeti és politikai semlegességet követelő attitűdökhöz (Szórá, 2015). A politikai jellegű elköteleződés könnyen megoszthatta volna a tagságot, a helyi közösséget, ezért az olvasó- és gazdakörök nagy része tudatosan távol tartotta tagjait a körön belüli politizálástól. A megkérdezett polgármesterek érvelésében függetlenségüket ugyancsak a megosztottság elleni törekvéseik indokolják, különösen a kis lélekszámú településeken.

Az első jelölésekkel, választásokkal és a későbbi sikerességgel kapcsolatban a narratívák alapján egy közösség által megőrzött tradicionális értékrend is megnyilvánul. Jellemzően nem saját ambícióik motiválták a megkérdezett polgármestereket arra, hogy induljanak a választásokon, a helyi közösség kereste meg és beszélte rá őket a közéleti szerepvállalásra. Csúpan néhány esetben történt korábbi helyi vezető javaslatára a választási részvétel, alig néhány főnek volt közülük tanácsi vezetői tapasztalata.

Hozzá kell tennem, hogy a vizsgált községek társadalmának többsége – még a sváb települések esetében is – kontinuuus maradt. Egyes falvakat a kedvezőtlen gazdasági adottságaik miatt kerülték el a tömeges kitelepítések, míg másutt néhány év elteltével visszavásárolták magukat otthonaikba az eredeti közösség tagjai.

ESETTANULMÁNY: EGY SIKERES KÖZSÉG ÉS KÖZÖSSÉG

Települési adottságok

A vizsgált község Pécs húsz kilométeres vonzáskörzetében található, jó természeti adottságokkal bíró, rendezett település. A Mecsek nyugati lábánál elterülő síkságon jó minőségű mezőgazdasági termőterülettel rendelkezik. A középkor óta káptalani birtokként tartották nyilván, magyarságát mindvégig megőrizte. A földbirtokokra vonatkozó történeti adatok alapján látható a kisbirtokosok nagyobb aránya és a száz hold feletti birtokosok csekély száma, a szőlő, az erdő és a nádat adó területek hiánya. A település lélekszáma a 19. századtól körülbelül ezer fő, melyet kisebb változásokkal a 21. századra is meg tudott tartani.

A mezőgazdaság jelentősége a rendszerváltás után is megmaradt a településen, a volt termelősövetkezet utódintézményei és egyéb agrárvállalkozások a mai napig prosperál-

nak. Több társas és egyéni vállalkozás ad lehetőséget a munkaképes korúak foglalkoztatására. A rendszerváltás idején és az azt követő években számos infrastrukturális fejlesztésre került sor a településen, gáz- és vízvezeték, telefon- és helyi kábeltelevízió-hálózat, széles sávú internet-szolgáltatás érhető el. A település rendkívül rendezett, játszóterek, parkok, köztéri szobrok, kulturált közterületek jellemzik. Több szociális és egyéb intézmény, védőnői, orvosi, fogorvosi szolgálat, továbbá számos civil szervezet, sportegyesület, polgárőrség stb. működik a községben.

A helyi társadalom

A helyi lakosság magyar, a bármely más nemzetiséghez tartozók száma történeti léptékben is elenyésző. A falu népessége az évszázadok alatt kontinuus tudott maradni, a tömeges ki- és betelepítések elkerültek. A második világháború utáni társadalmi katalizmák, az 1945. évi földfoglalások, földosztások és a kulákküldözések itt is megtörténtek. A levéltári forrásokban a 18–19. századtól beazonosíthatók a legjelentősebb gazdák/jobbagyok, máig meghatározó családok nevei. Tanácstagként, virilisként, esküdtként, bíróként, malomtulajdonosként, a későbbiekben termelőszövetkezeti vezetőként vagy helyettesként, tanácstagként szerepelnek az iratokban. A közösségbe beágyazott, általában módosabb családok tagjai ma is vállalnak aktív közéleti szerepet, civil szervezeti és képviselő-testületi tagságot. Az interjúk narratívája alapján a tradicionális közösségi mintákat, a családban öröklődő feladatokat tudatosan folytatják, vállalják, sőt adják tovább gyermekeiknek a 21. században is. Fórumot jelent erre a helyi egyházközösség működtetésében való szerepvállalás, a karitatív tevékenység, a helyi bálók, ünnepek szervezésében, illetve az önkormányzat és egyéb intézmények rendezvényein való aktív részvétel. E lokálpatrióta családok tagjai közül többen gazdasági szereplőként, pedagógusként, értelmiségiként, hivatalnokként vagy önkormányzati képviselőként is tagjai a helyi elitnek.

A polgármester

A település polgármestere 1990-ben a helyi közösség támogatásával, biztatásra indult az első választásokon. Tősgyökeres gazdacsalád helyben maradt, értelmiségivé vált leszármasztja, aki a rendszerváltás idejére elismert közösség- és kultúraszervező tevékenységet folytatott a településen. A negyvenes–ötvenes években földfoglalásokat, kulákküldözést elszenvedett egyik, ha nem a legnagyobb helyi gazdacsalád identitásában erős sarja. Felmenői közül többen is községi bírók voltak a környező településeken. Nagyapja nagygazdaléte ellenére – illetve épp azért – az első helyi termelőszövetkezet elnöke lett. A polgármester a rendszerváltás óta a település sikeres, kiterjedt kapcsolathálóval rendelkező, harminckét éve újraválasztott, pártpolitikailag független vezetője. Mindvégig társadalmi megbízású polgármesterként töltötte be tisztségét. Rokonsága, felmenői, testvérei és házassága révén is a falu elitjébe tartozik, történetileg és a jelen vonatkozásában egyaránt. A vele készült interjúk narratívája alapján a közösségért való tenni akarás a nevelte-

téséből, családi mintáiból fakad, ezek közül nagyapja gazdálkodó szelleme, sikeressége, tradicionális közösségi szemlélete meghatározó. A rendszerváltás idején az önkormányzatiságban lehetőséget látott a település és a közösség sorsának alakítására, irányítására. A családi földeket a rendszerváltás után visszaigényelte, és bérben műveltetni őket, szőlőjét maga műveli. Személyes példája alapján a családban megtartott, továbbadott, identitást és szemléletet meghatározó normák tehát nemcsak az egyéni gazdálkodóvá válás során lehetnek meghatározók, hanem a közösségért való felelősségvállalásban is.

A támogató közösség jelentősége

A polgármester részéről kezdetektől egyértelműen megfogalmazott cél a település infrastrukturális fejlesztése mellett a helyi közösség megtartása, építése, a lokális identitás őrzése és erősítése. Három évtized távlatából megfogalmazott tapasztalat a kettő egymást feltételező jellege, illetve az ezredforduló után a közösségek lassú bomlása. A helyi társadalomban mindvégig egyértelműen kitapintható egy tősgyökeres, közép- és gazdagparaszti származású családokból álló tömörülés, melynek tagjai kiemelkedő szerepet játszanak a helyi közösségi és közéletben. A levéltári forrásokban családnevek virilisként, malomtulajdonosként, esküdtként, bíróként, tanácstagként stb. jelennek meg. Jellemzően önkormányzati képviselők, civil szervezetek vezetői, közösségi és községi programok, rendezvények aktív szerepvállalói. Jellemző a körükben az agrárérzékenység. Általában középfokú végzettséggel rendelkeznek, gyermekeik jórészt felsőfokú tanulmányokat folytatnak.

A civil szervezetek döntő többsége alapítását, működését és finanszírozását tekintve erősen kötődik az önkormányzathoz, s hosszú távon sem volt képes attól független, önálló szervezetté válni. Az épített és a természeti környezet rendezése, a helyi lakosság kulturális emlékeit feltáró, tradicionális értékeket őrző programok mellett több fesztiváljellegű, nagyobb tömeget vonzó, populáris rendezvénynek is otthont ad a település, továbbá a magaskultúra, a képzőművészet, illetve alkotótáborok is helyet kapnak.

Még van a községben pap. A helyi katolikus közösség prosperitásáról árulkodik, hogy a társegyházközségi szervezetben kilenc községben feladatot ellátó plébánia egy jóval nagyobb településsel szemben tartotta meg központi szerepét. A helyi egyházszervezet világi vezetője ugyancsak tősgyökeres család tagja, aki felmenőitől vette át a társadalmi szerepet, mintát követ, és tudatosan adja tovább azt gyermekének.

A helyi társadalom és a beköltözők

Bár a községnek nincs különösebb természeti értéke vagy turisztikai vonzereje, a céltudatos fejlesztéseknek, rendezett társadalmának és faluképének köszönhetően a Pécsről kiköltözők célpontjává vált. Lakossága az 1990-es népszámlálás idején 872 fő volt, a 2000-es évekre pedig mintegy ezer főre növekedett, s ezen érték körül stabilizálódott. A nyolcvanas–kilencvenes években beköltözők az interjúk alapján integrálódni tudtak a helyi közösségbe, többen közéleti, társadalmi szerepre is vállalkoztak. A telepü-

lés északkeleti részén kialakult új lakóövezet, a „lakóparkként” emlegetett településrész újabb beköltözői azonban már kevésbé voltak képesek kapcsolódni a helyi társadalomhoz. Többen ingázó életmódot folytatnak, a város szolgáltatásait veszik igénybe, családi, baráti kapcsolataik, programjaik sem a településhez kötik őket.

Tipikus konfliktusforrás a városközeli, agglomerációvá váló, alvótelepülési funkciókat mutató községek helyi társadalmában a tősgyökeres lakosság és a beköltöző, sokszor iskolázottabb rétegek egymáshoz való viszonya. A faluról alkotott idilli kép, a rurális imázs elemeinek és a vidéki valóságnak a találkozása gyakran szül ellentéteket. A szóban forgó településen nincsenek kiélezett helyi társadalmi vagy politikai konfliktusok, de az értékrendek különbsége miatt a kapcsolódásnak, integrálódásnak vannak akadályai. A két társadalmi csoport nyilvánvalóan eltérő helyidentitása, például a volt szakrális helyekhez, az ótemetőhöz fűződő viszonya a vizsgált településen is feszültséget generál. A betelepülők növekvő száma ellenére azonban a helyi közösség meg tudta őrizni integritását.

A helyi siker

Mit érthetünk sikeren, és mitől válik sikeressé egy polgármester, egy önkormányzat vagy egy helyi társadalom? A kérdéskört több szempontból is meg lehet közelíteni, például a nagypolitika, a helyi politika, a helyi társadalom vagy a helyi lakosok személyes boldogulásának oldaláról. Bódi Ferenc kutatási eredményeinek összefoglalása alapján a sikeres helyi társadalomhoz és önkormányzathoz végső soron kell egy helyi elit által támogatott polgármester, egy kivitelezhető, racionális helyi ötlet, kistérségi/területi együttműködés, az innovációkat elfogadó helyi társadalom, továbbá sokat jelent a felsőbb politikai szférákból érkező támogatás. A sikerességben a polgármester egyértelműen kulcsfiguraként, összekötő kapocsként jelenik meg a különböző szférák, a hivatal, a helyi és a nagypolitika, illetve a helyi társadalom között, sokszor egyensúlyozva a jogi lehetőségek és a közéleti elvárások mezsgyéjén. A helyi viszonyokon túl jelentősen meghatározza egy település sikerességét, jövőjét a reputációja. Ez sok esetben a polgármester személyes kapcsolathálóját, a különböző minisztériumokban, országos szövetségekben, szakmai fórumokon és kistérségekben való ismertségét és elismertségét jelenti (Bódi, 2020).

A vizsgált település polgármesterének attitűdje, helyzete sok átfedést mutat e kutatási eredményekkel. Narratívája szerint a sikerhez mindenekelőtt dolgozni kell (a munka paraszti eszménye). Kell egy megvalósítható, reális ötlet, valamint egy támogató csapat (közösség), azaz összefogás. Saját személyére vonatkozóan a türelem, a szolgálat és a példamutatás kategóriáit nevezte meg. A megfogalmazott értékek nagy hasonlóságot mutatnak a polgárosodó parasztság értékrendjével, a 20. század eleji, a közösségi életet erősen meghatározó paraszti szervezetek normáival, vezetőválasztási szempontjaival (Márkus, 1988; Szóró, 2015). A vagyoni helyzet, az egyéni alkalmasság, a személyes képességek és kvalitások, a szociális érzékenység mellett a példamutató életmód, a közösség iránti

elkötelezettség, a tagság összefogását és eredményes együttműködését biztosító személyes presztízs fontos kritériumok voltak (Szórá 2015: 320). A vidéki társadalom e sajátos önszerveződési formái – a különböző agrártömörülések, olvasó- és gazdakörök – az 1860-as és 1950-es évek között jelentős szerepet játszottak a közösségi érzések felkeltésében, a közösségépítésben, a helyi lakosság megszervezésében, összefogásában. A legnagyobb számban a 1930-as években működtek, míg a kommunista hatalmi berendezkedés fel nem számolta őket (Szórá, 2015; Bódi, 2020).

ÖSSZEFOGLALÁS

Az esettanulmány helyszínéül választott településnek a rendszerváltás idején nem voltak különleges adottságai, természeti kincsei vagy turisztikai vonzereje, kiemelkedő mezőgazdasága. Bár a tanácsrendszer idején kisebb központnak számított, középületei, infrastruktúrája, úthálózata, közterei ugyanolyan elhanyagoltak voltak, mint más kistelepülésekéi. Úgy tűnik azonban, hogy megmaradt az integritását és identitását sok vonatkozásban őrző helyi társadalma, melynek tagjai valóban élni kívántak az önkormányzatiság adta lehetőségeikkel.

Kiemelkedésében minden kétséget kizáróan döntő szerepet játszik/játszott a lokális identitásában és elhivatottságában igen erős, saját örökségét, „emberméretű közösséget” (Bertók László) szolgáló polgármestere. Személyes identitása számos vonatkozásban tükrözi a polgárosodó parasztság értékrendjét, a jó és helyes élet paraszti ideáljait (az idősek tisztelete, a föld szeretete, szorgalom, mértékletesség, a közösség törvénye, hit, példamutató élet, egyéni kvalitások és ambíciók stb.). A település önkormányzata a demokratikus, konszenzusereső önkormányzatok kategóriájába tartozik. Saját jól felfogott érdekénél fogva törekszik a belső kohézióra, hangsúlyt helyez a belső erők megszervezésére, a helyi társadalom és közösség építésére, s ennek megfelelően hoz döntéseket (Bódi, 2020). A polgármester agilitása, ismertsége, kistérségi szerepvállalása, a megyei vagy az országos sajtóban való rendszeres megjelenése, az évtizedek alatt kialakult kapcsolat-hálója a település fejlődésének meghatározó tényezője. Elkötelezettségének és egyéni kvalitásainak jelentőségét alátámasztja a hasonló méretű, sőt kedvezőbb adottságokkal rendelkező, de hektikus helyi vezetésű szomszéd település ellenpéldája. Tény, hogy a személyes kvalitásokon alapuló helyi hatalom kockázatokkal jár. Ugyanakkor a kistelepülések szempontjából nagy baj, ha nem alkalmas vagy nem a közérdeket szolgáló személy kerül pozícióba, bármilyen csekély források felett rendelkezzen is (Glózer, 2007),

KONKLÚZIÓ

A személyes megfigyelések és az elkészült interjúk alapján kétségtelen, hogy a vizsgált község tradicionális faluközösséghez tartozó társadalmi rétegének tagjai a mai napig feladatuknak érzik közösségi és közéleti feladatok ellátását, határozott kulturális mintákat fogalmazznak meg ezzel kapcsolatban, melyeket a gyermekeiknek is igyekeznek továbbadni. Felülreprezentáltak körükben a tősgyökeres, módos vagy középparaszti családok

tagjai vagy helyben maradt leszármazottai. A helyi civil szervezetek vezetői, illetve a polgármester személye és a képviselő-testület összetétele alapján jelen településre is igaz az általános tapasztalat, mely szerint a községi önkormányzatok testülete inkább

A rendszerváltással létrejött vidéki önkormányzatiság, minden hibájával együtt, széles körben lehetőséget nyújtott a szocializmus alatt többé-kevésbé látens módon átörökített paraszti mentalitás közösségi megnyilatkozásának.

vált a helyi elit exkluzív intézményévé, s lett egy szűkebb patríciusi csoport érdekhordozója, mint a szélesebb helyi társadalom fóruma (Bódi, 2020). Azonban ez a helyi társadalom hagyományosan tisztséget betöltő tagjainak mintát követő közéleti szerepvállalását is jelenti.

A rendszerváltó polgármesterek körében készített interjúk és egy helyi közösség mélyebb megismerése nyomán úgy gondolom, a paraszti hagyománytörödékeknek az egyéni gazdálkodási és életmód-stratégiák keretében értelmezett továbbélése mellett a helyi közösségeket is érdemes vizsgálni.

A rendszerváltással létrejött vidéki önkormányzatiság, minden hibájával együtt, széles körben lehetőséget nyújtott a szocializmus alatt többé-kevésbé látens módon átörökített paraszti mentalitás közösségi megnyilatkozásának. Erre utalnak az ezredfordulóig megőrzött vidéki normákról vagy az egyéni vállalkozók gazdálkodási stratégiáiról szóló megállapítások. A paraszti polgárosodásról vagy a paraszttalanításról szóló elméletek joggal állapítják meg, hogy a parasztság elvesztette társadalmi és gazdasági jelentőségét. A családi keretek között továbbélő mentalitás- és identitáselemek meglétét azonban sokan regisztrálták a szocialista és a poszt szocialista társadalomban.

Tanulmányomban egy olyan forma keretében kíséreltem meg az identitáselemeket feltárni, melyek elvileg minden község és helyi közösség számára megadattak a rendszerváltás idején. Bódi Ferenc álláspontja szerint, bár a rendszerváltáskor létrejött önkormányzatoknak képességeiket és anyagi lehetőségeiket messze meghaladó problémákat kellett (volna) megoldaniuk, a háromezer helyi szabadságvilág menekülési utat mutatott a vidéknek abból a nyomorból, amelybe a gazdasági rendszerváltás taszította a magyarországi vidék zömét (Bódi, 2020). A helyi hatalom és a modern önkormányzatok szereplőinek politikai és gazdasági érdekek által befolyásolt harminc éve ellenére úgy tűnik, maradtak olyan életvilágok, ahol a helyi társadalmak története és struktúrája a helyi politika szerkezetét meghatározó tényező tudott maradni. Az elért települési sikerek természetesen nem pusztán a töredékeiben megmaradt tradíció vagy társadalomszerkezet érdemei, sőt. Ezek magyarázatát inkább abban a szerencsés találkozásban látom, amelyben a hagyományos és a paraszti jelzők nem pusztán a rurális imázs turizmusösztönző kategóriájaként jelennek meg, hanem szerves részei, társadalmi értelemben vett értékei maradtak egy lokális közösségnek. Úgy tűnik, hogy bár ritkán és a hagyományhoz viszonyított olvasatban, a helyi politika vonatkozásában a múlttá nem vált történelemnek lehetnek pozitív tartalmi.

Felhasznált irodalom

- ASCHAUER, WOLFGANG (1994): A magyarországi németek falvainak átalakulása a második világháború után, Baranya megye példáján, in ERDMANN GYULA (szerk.): *Paraszti kiszolgáltatottság – Paraszti érdekvédelem, öniség, öngazgatás*, A Hajnal István Kör gyulai konferenciája, Gyula, Békés Megyei Levéltár, 345–356.
- BALOGH BALÁZS (2009a): A jelenkutatás előzményei, lehetőségei és távlatai, Szemlvények az MTA Néprajzi Kutatóintézetének munkáiból és terveiből, in BALI JÁNOS – TURAI TÜNDE (szerk.): *Élet/út/írások Szilágyi Miklós tiszteletére*, Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet – ELTE BTK Néprajzi Intézet, 368–373.
- BALOGH BALÁZS (2009b): Egy férfigeneráció sorsa Tápon a tévesztéstől napjainkig, in HOPPÁL MIHÁLY – BERTA PÉTER (szerk.): *Ethno-lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve XXVI.*, Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 289–326.
- BORBOLY ISTVÁN – CSITE ANDRÁS (1999): A polgármester, a falu meg a közösség: hozzászólás a „független” polgármester vitához, *Tér és Társadalom*, 13. évfolyam, 1999/1–2., 109–128. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.13.1-2.515>
- BÓDI FERENC (2020): *A helyi önkormányzatok születése Magyarországon. Az önkormányzás kialakulása a modernkorban és a helyi önkormányzatok születése a rendszerváltás időszakában*, Lakitelek, Antológia.
- GÁSPÁR GABRIELLA (1993): A polgárosodás és még valami..., *Replika*, 11–12., 79–81.
- GÁSPÁR GABRIELLA (2001): *Hat falu hat sorsa. A helyi társadalom szerkezeti jellemzőinek történeti vizsgálata hat település példáján*, Pécs, Dr. Haller Média Kiadó.
- GLÓZER RITA (2007): Falusi politikák, in Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest–Pécs, Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció- és Média-tudományi Tanszék, 147–159.
- KOTICS JÓZSEF (2011): Újjáéledő paraszti mentalitás? A reprivatizáció hatása a gazdálkodói stratégiákra és habitusokra, in VARGYAS GÁBOR (szerk.): *Párbeszéd a hagyományról. A néprajzi kutatás múltja és jelene. Konferencia a PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék múltja és jubiláló professzorai: Andrásfalvy Bertalan, Filep Antal, Kisbán Eszter és Pócs Éva tiszteletére*, Budapest, L'Harmattan, 67–181.
- KOVÁCH IMRE (2003): A magyar társadalom „parasztalanítása” – európai összehasonlításban, *Századvég*, 28. évfolyam 2003/2., 41–67.
- KOVÁCH IMRE (2012): *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezet- és hatalmi változásai*, Budapest, Argumentum – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet.
- KOVÁCS TERÉZ (2006): *Az egyéni mezőgazdálkodás és területi különbségei Magyarországon* (doktori értekezés).
- KOVÁCS TERÉZ (2010): *A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása*, Budapest, L'Harmattan.

- MÁRKUS ISTVÁN (1973): Az utóparasztság arcképéhez, *Szociológia*, 2. évfolyam, 1973 / 1., 56–67.
- MÁRKUS ISTVÁN (1988): Paraszti önkormányzat a magyar rendi társadalomban és a kapitalizmus kiépülése idején, in KÖLES SÁNDOR – VARGA CSABA (szerk.): *A helyi cselekvés*, Magvető, Budapest, 5–47. (AJK Füzetek 38.)
- Ö. KOVÁCS JÓZSEF (2012): *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965*, Budapest, Korall.
- Ö. KOVÁCS JÓZSEF (2015): Kollektivizálás utáni identitásformák, in KESZEI ANDRÁS – BÖGRE ZSUSZANNA (szerk.): *Hely, identitás, emlékezet*, Budapest, L'Harmattan, 220–231.
- RAGADICS TAMÁS (2022): Változó körülmények – átalakuló hátrányok. Tésény társadalomtörténete, *Acta Sociologica – Pécsi Szociológiai Szemle*, 8. évfolyam, 2022 / 1., 56–74. DOI: <https://doi.org/10.15170/AS.2022.12.01.04>
- SZELÉNYI IVÁN (1992): *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZILÁGYI MIKLÓS (2009): Bevezetés az utóparaszti hagyományok értelmezésébe, in TURAI TÜNDE (szerk.): *Paraszti hagyomány és kényszermodernizáció. Közéltések a néprajzi változásvizsgálathoz*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete, 155–162.
- SZÓRÓ ILONA (2015): Olvasókörök, gazdakörök közösségszervező szerepe a helyi társadalomban, in KESZEI ANDRÁS – BÖGRE ZSUSZANNA (szerk.): *Hely, identitás, emlékezet*, Budapest, L'Harmattan, 317–341.
- VALUCH TIBOR (2005): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*, Budapest, Osiris.

Traditional elements in rural self-government

ABSTRACT

The purpose of socio-ethnographic research is to interpret those peasant traditions that are integrated into the life of a community. The passing on of these fragments of peasant tradition within the family framework in the case of individual farmers has been registered by several researches, although consensus that was reached about the end of the peasantry as a social group. It seems, that fragments of the peasant mentality and the historical social structure can be recognised in the self-government of some local societies, too. Based on my research, the members or descendants of the traditional local society of the observed settlements feel it is their tasks to play community and public life roles. They articulate their family patterns and cultural traditions. The members of deep-rooted wealthy or middle peasant families, who traditionally held positions, are overrepresented among them.

KEYWORDS: Keywords: social history, local government, local society

KURUCZ ILDIKÓ | A Pécsi Tudományegyetemen végzett művelődési menedzser és néprajz szakon, illetve táncpedagógusként a Magyar Táncművészeti Főiskolán. Sokáig tanárként dolgozott, majd a Nemzeti Művelődési Intézet munkatársa lett. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskolájának doktorjelölt hallgatója.